

Normatívnosť ako kľúč k človeku: medzi darvinovskou evolúciou a normatívitou

Nad knihou JAROSLAVA PEREGRINA: *Člověk jako normativní tvor*
Praha: Academia 2022, 198 s.

Českého logika a analytického filozofa Jaroslava Peregrina netreba slovenskej filozofickej obci nijako osobitne predstavovať. Je to dobre známy logik a analytický filozof, autor, ktorý vyniká nielen erudovanosťou, invenciou, ale aj ľahkým perom a zriedkavým talentom priblížiť abstraktné problémy, napríklad z oblasti filozofie jazyka, zrozumiteľným spôsobom. Treba poznamenať, že Peregrinovi sa darí svojimi populárnejšie ladenými prácami, akou je napríklad *Filozofie pro normální lidi*, osloviť širokú kultúrnu verejnosť.

Jeho posledná kniha s názvom *Člověk jako normativní tvor* (Academia 2022) je sumarizáciou jeho statí za ostatné desaťročie, v ktorých tematizoval povahu a úlohu pravidiel jednak so zreteľom na problematiku významu a jazyka, jednak so zreteľom na osobitosť človeka ako biologického druhu. Peregrinov záujem o problematiku mysle, jej pôvodu, jazyka, významu, pravidla a noriem, nielen že vychádzajú z filozofických reflexií analytických filozofov – Wittgensteina a pragmatizmu (Rorty, Sellars, Brandom, Davidson, Quine a opierajú sa o nich, ale čerpajú aj z empirických výskumov, najmä z kognitívnej a evolučnej psychológie a biológie. K týmto zdrojom svojho uvažovania sa explicitne hlási aj vo svojom najnovšom diele. Je zrejmé, že Peregrin patrí k tým filozofom, ktorí nevedú ostrú demarkačnú čiaru medzi vedou a filozofiou, a v tomto smere nasleduje Quina. Jeho najnovšia kniha je doslova a do písmena plaidoyer spolupráce špekulatívnejšej filozofie a empirickej vedy.

Prvá časť s názvom *Filozofie a vědy o člověku* zahŕňa štyri podkapitoly (s. 17 – 54) prezentuje filozofiu ako záležitosť prepojenú s vedou, obhajuje naturalizmus quinovho typu a tematizuje pragmatický postoj k vnímaniu pochopeného ako druh konania, pričom vnímanie a konanie sú dve strany jedného procesu. Peregrin nasleduje Rortyho a spochybňuje pojem reprezentácie ako sprostredkujúceho článku medzi pasívnym vnímaním a konaním (s. 20). Na príklade vizuálneho vnímania Peregrin charakterizuje opustenie názoru, že ľudské videnie pripomína počítač s kamerou a transformáciu dvojrozmerného obrazu do trojrozmerného na pozadí MRRA. „Neurofyziologická zkoumání toho, jakými cestami se naše vidění ubírá, také ukazují, že představa mozgové

videoRAM je skutočne zásadne problematická“ (s. 23). Zrakový vnem vzniká, ako demonštruje neurofyziológia, prostredníctvom dvoch odlišných dráh – jedna ide do prednej, ventrálnej časti mozgu, do temporálneho kortextu, a druhá postupuje do dorzálnej časti, takzvaného parietálneho kortextu. Dve odlišné funkcie sa prepájajú a takto vzniká zrakový vnem. Podľa Milnera a Goodalea ventrálna dráha buduje perceptuálne reprezentácie, pokým dorzálna dráha kontroluje vizuálnu motoriku. Peregrin uvádza iných vedcov, ako sú Clark, Friston, Gregory, a spomína aj filozofa Noého, aby podčiarkol fakt, že vnímanie nie je pasívny stav, ktorý sa nám prihodí, ale je to niečo, čo aktívne utvárame. S odkazom na Helmholza (minimalizácia voľnej energie) sa spochybňuje rozdiel medzi vnímaním a konaním. Živé organizmy sa správajú tak, že získavajú z prostredia energiu, aby sa vyhli degradácii a udržiavali si svoju organizovanosť. Organizmus je konštruovaný tak, aby sa vyhýbal situácii, keď dochádza k radikálnej zmene prostredia, a tomu sa podriaďuje aj vnímanie. Vnímanie nie je, ako sa po stáročia verilo, pasívnym odrazom, receptívnym prijímaním podnetov z vonkajšieho sveta. Tieto úvahy o vnímaní a konaní usúvzťažňuje Peregrin v treťom článku s otázkami o povahe teórie a praxe, pričom uvádza názory Gopnikovej na tvorbu teórií, odkazuje na autorov Hurlleyho, Denetta a Adamsa, ktorí sa zaoberajú pôvodom a povahou humoru. Ak sú pre nás teórie významné, tak možno predpokladať, že disponujeme nejakým „pudom“, ktorý nás motivuje, aby sme ich pretvárali tak, že nie sú v rozpore s našimi poznatkami, či už v rámci jednej teórie, alebo medzi teóriami. Odhaľovanie týchto rozporov je natoľko relevantné, že ich identifikovaním si navodíme nejaký emočne príjemný stav (s. 27 – 28). A v tom tkvie mechanizmus fungovania humoru. Peregrin sumarizuje a glosuje uvádzané názory, hoci si je vedomý, že niektoré sú viacmenej špekulatívne, aby odmietol pohľad na človeka a jeho myseľ ako zrkadlo prírody a akcentoval skutočnosť, že interakcie človeka a skutočnosti sú aktívne; a teda aj vnímanie a teoretizovanie sú svojbytnou praxou. Pokým donedávna to bolo len filozofické tvrdenie pragmatizmu, dnes sú to argumenty založené na empirickej evidencii, ktorá pragmatizmus podporuje a dáva mu za pravdu. Na tieto úvahy nadväzujú podkapitoly – state venované problematike interpretácie a hľadania zmyslu, pričom sa prezentuje idea radikálneho prekladu (Quine) a radikálnej interpretácie (Davidson) (s. 29). Peregrin charakterizuje interpretáciu ako prechod od deskripcie príznačnej pre empirickú vedu k inému opisu, ktorý nazera na individuum ako na vedome konajúcu bytosť, nie ako na organizmus podriadený zákonom prírodovedy. Veda postupuje tak, že človek sa vníma ako organizmus, kým druhý opis, ktorý označuje Peregrin ako konateľský, opisuje ľudí nielen ako organizmy, ale aj ako aktérov vykonávajúcich činy. Práve opis v konateľskom slovníku je taká podoba deskripcie, ktorá dáva zmysel. Na jej základe máme pocit, že druhému naozaj rozumieme (s. 36). Peregrin odmieta názor, že zmysel je nejaká ezoterická entita či substancia, ktorú objavíme nejakou osobitou cestou, napríklad hermeneutickou.

Pravdaže, ponúka sa otázka, prečo je takýto spôsob výkladu a opisu podstatnejší ako vysvetlenie prírodovedca? Peregrin priznáva, že odpoveď na túto otázku je zväčša len konštatovanie, že sme sa tak ako druh jednoducho vyvinuli (a ani Davidson neponúka nič viac).

Peregrinovou ambíciou je však posunúť sa ďalej a prechádza k svojmu favoritovi Sellarsovi. Sellars vidí v človeku tvora, ktorý nie je spútaný nemennými zvykmi, ale je to bytosť pravidiel. Pod týmto výrazom nemyslíme nejaký grafický alebo iný fyzický záznam, ale niečo hlbšie; nepísané pravidlá, ktoré nikto nesformuloval a neartikuloval, ale ktoré sa spontánne vynorili zo šera evolúcie ako dôsledok toho, že ich dodržiavanie prinieslo nejaký benefit, bolo nejako prospešné. Toto sa v intencii predložených reflexií nazýva normatívnym rozmerom. Teda skutočnosť, že také či onaké správanie alebo konanie možno hodnotiť a posudzovať nejakým meradlom ako správne alebo nesprávne. Pravidlá v tomto zmysle majú aj inú vlastnosť, totiž že smerujú do budúcnosti, stvárajú inštitúcie (kultúru) a projektujú budúce zámery (s. 37). To vyžaduje aj osobitý modus fungovania reči, ktorá nie je len o tom, čo je, ale o tom, čo má byť. Z tohto vyplýva aj určenie zmysluplnosti. Naše hry nie sú len produktom pravidiel, ale aj prostriedkom stanovenia, udržiavania a modifikovania pravidiel. Zmysel je teda istá rola v našich projektoch, modus správania, ktorý sa nevzťahuje len k tomu, čo je, ale hlavne k tomu, čo má byť. Toto prepožičiava nášmu svetu a životu zmysel, ktorý nie je ezoterická substancia oživujúca mechanické entity. „Interpretace pak není detekce žádné takové substance, je to nalézání pravě projektu, v jejichž kontextu jsou pro nás činy interpretovaných lidí srozumitelné“ (s. 39).

Posledná stať prvej časti knihy sa venuje otázke, čo vlastne robí človeka človekom, a charakterizuje starú dilemu vrodenej *verzus* naučené, pod označením povaha *verzus* potrava. Otázka, na ktorú treba v tejto súvislosti odpovedať, znie: Môže nám evolúcia poskytnúť náhľad, prečo robíme to, čo robíme? Prečo sme krutí, alebo sa vyznačujeme akratickým správaním? Peregrin opisuje sociobiologické koncepty kultúry (Tooby a Cosmidesová), zdôrazňuje bezprecedentnú flexibilitu ľudského správania ako špecifický rys nášho druhu. Tu sa žiada dodať, že tento aspekt už dávno pred sociológiou podčiarkovali filozofickí antropológovia, napríklad Plessner, ktorý človeka charakterizuje jeho „excentrickou pozicionalitou“. Okrem kauzálnych motivácií máme aj dôvody, ktoré naše správanie a konanie vedome posúvajú istým smerom. Pôsobia pri tom mechanizmy *bootstrappingu* a imitácie, ktoré Peregrin tiež tematizuje. Okrem slobody konania, spoločenskosti, enkulturácie analyzuje vznik kooperácie so zreteľom na koordinačný problém (Lewis). Jazyk, či už ako vynález, alebo vrodená schopnosť v tomto bode sa názory vedcov aj filozofov rozchádzajú (Chomsky, Pinker), pričom Peregrin sa prikláňa k stanovisku, že jazyk nemá genetický základ a skôr sa ako komplexný nástroj prispôbil genetickému nastaveniu jedincov. Toto prispôsobenie neprebíha

prírodným výberom, ale výber sa realizuje na úrovni jazyka, medzi prvkami a konštrukciami, z ktorých sa jazyk skladá. Jazyk, hra na uvádzanie a požadovanie dôvodov, argumentácia a rozum, pričom otázka, čo bolo v postupnosti skôr – rozum, pravidlá, jazyk – sa dnes rieši v prospech tézy, že došlo k internalizácii externého procesu, a tak k vzniku rozumu. Namiesto biologickej, genetickej dedičnosti nastupuje kultúra a jej šírenie, ktoré v duchu naturalizmu Peregrin objasňuje podľa Sperbera a jeho epidemiologického modelu. Spomína aj Dawkinsove mémy ako nosiče kultúry a opakuje, že spoločným menovateľom všetkých podôb a prejavov kultúry, rozumu, spoločenskosti, jazyka je schopnosť riadiť sa pravidlami (s. 52). Samozrejme s vedomím, že určiť to, čo je v našom konaní a správaní geneticky determinované a čo sa dá označiť ako slobodná voľba, nemá jednoznačnú odpoveď (s. 54).

Hoci z prírodnej podmienenosti sa nemožno vymaniť absolútne ani ako jedinec, ani ako druh a spoločnosť, mechanizmy evolúcie postupujú pomalým tempom na to, aby sa nimi dali vysvetliť fenomény spoločenskosti a kultúry. Človek žije aj vo virtuálnom svete nie v zmysle ireálnosti, ale normatívnych možností, keď sa vzorce správania šíria paragenetickou cestou. Ústredná hypotéza, ktorú Peregrin rozvíja v rôznych kontextoch, je práve schopnosť identifikovať prinútenie nielen ako niečo, čomu sa musí človek podrobiť, ale ako niečo, čo je všeobecne akceptované, ako niečo, čo má byť. „Je to ona zvláštna schopnosť rozpoznať určitý druh donucovania nejenom ako niečo čemu sa má človek podvoliť, ale ako niečo, *co má byť* (jako niečo, čemu sa má každý podvoliť a čemu *má byť* nucen se podvoliť, to jest jako něco, co je obecně schvalováno), co nám dodává suroviny, ze kterých lze zbudovat lidskou kulturu a náš lidský způsob paragenetického šíření vzorců chování. Je to tohle, co je idiosynkraticky třeba, abychom mohli zbudovat naši kulturní niku, milieu nás jakožto *Homo saunders ergo negotiatus ergo sapiens*“ (s. 76).

Z pôvodne prírodného nevinného sveta sa čoraz viac človek sťahoval do sveta virtuálneho, utváraného našimi normatívnymi postojmi. Pravidlá pripravili genetické replikácie o ich výsostné postavenie šíriť vzorce správania. Peregrin venuje veľký priestor aj spoločenským emóciám (Barrett, Hareli, Parkinson a Campos), ktoré svoje zameranie, ciele nadobúdajú až ontogenezou (napr. hanba, hrdosť). Podľa Peregrina, vychádzajúceho v tomto bode z Castra, je kľúčové, že schvaľovanie či neschvaľovanie nejakého správania iných a nadobudnutie takejto citlivosti na toto rozpoznanie hra prím. „Ustanovení pravidel dalo vzniknout sadě nástrojů, které jsou použitelné jak pro morálku, tak pro fotbal, a které změnily způsob, jímž my lidé obýváme náš svět“ (s. 81).

Druhá časť knihy s názvom *Člověk a normativita* (s. 83 – 134) tematizuje rozličné aspekty pravidiel, ich druhy, spätosť s praktikami, genézu človeka ako normatívnej bytosti, rozvíja slabú a silnú verziu normativizmu a odmietanie normativizmu napríklad zo strany Turnera, ktorý odmieta normatívne fakty ako niečo, čo sa vymyká

kauzálnemu poriadku, ako niečo ezoterické, čo odporuje empirickej vede o spoločnosti. Peregrin vo svojej kritike Turnera ponúka naturalistické riešenie, ktoré normatívne fakty berie ako *sui generis* fakty, neredukovateľné na prírodno-kausálne fakty. Praktiky sú niečo ako pohyb v priestoroch konštituovaných pravidlami, pričom pravidlá sa nedajú zdôvodniť dôvodmi, iba svojou užitočnosťou. Sú to implicitné pravidlá a náš pohyb je určený priestorom vymedzeným pravidlami, ale je aj overovaním užitočnosti a prijateľnosti týchto pravidiel. Osobitným druhom pravidiel a praktík sú tie jazykové, ktoré formujú priestor vyjadrovania, argumentácie a zmysluplnosti, teda toho, čo z nás robí ľuďmi odlišných od iných tvorov. „Pravidla, o ktorá se praktiky opírají, mohou navíc být pouze implicitní, což vytváří prostor pro neostrý přechod mezi pravidly ustanovovanou správností a užitečností těchto pravidel – náš pohyb v prostoru vymezeném pravidly je vždy současně i ověřováním přijatelnosti či užitečnosti oněch pravidel, která ho konstituují“ (s. 116).

Peregrin upozorňuje na rôzne chápanie normativizmu u jednotlivých autorov, najmä vzhľadom na problém významu, a rozoberá námietky jednak zo strany spomínaného Turnera, jednak v súvislosti s filozofiou jazyka, zameranou na povahu významu. Stanovisko Turnera spočíva v tom, že veda pri vysvetľovaní spoločnosti nepotrebuje nijaké normatívne fakty, ale ako upozorňuje Peregrin, Turner dáva pod jednu strechu normativizmus rôznych autorov (Korsgaardová, Sellars, McDowell, Boghossian, Kripke a i.), ktorých názory sa takisto rôznia. Peregrin sa usiluje doložiť, že uznať normativizmus všetkého spoločenského a ľudského neznačí problematizovať naturalizmus. Rozlišuje medzi silným a slabým variantom normativizmu. Slabý normativizmus je stanovisko, že normatívne aspekty spoločnosti možno zachytiť deskripciami empirickej vedy, zatiaľ čo silný normativizmus tvrdí, že normatívne stránky spoločnosti nemožno zachytiť kauzálnym slovníkom, nenormatívnou rečou.

Tretia časť publikácie *Pravidlá jazyka a inferencialismus* (s. 137 – 182) rozvíja v štyroch článkoch otázku povahy významu, pôvod pravidiel, pričom sa Peregrin kriticky vyhraňuje proti sémantickým a semiotickým teóriám, ktoré budujú na vzťahu reprezentácie medzi významom ako svojbytnou entitou a výrazom a s odkazom na wittgensteinovské chápanie významu ako použitia prezentuje inferencialistickú koncepciu. Túto odlišuje od chápania významu ako inferenciálnej role. „Z hlediska teorie významu jako užití se tedy nemáme primárně tázat na to, co je významem daného výrazu, ale na to, jak je tento výraz smysluplný, jakým způsobem slouží svým uživatelům“ (s. 143). Peregrin načrtáva, ako sa vytvárajú jazykové pravidlá, ktoré nie sú iba regularitami, ale ani explicitnými predpismi. Peregrin opakuje spolu s Brandomom, hoci sa od neho mierne líši v tom, ako výraz používa, že tieto pravidlá jazyka sú konštituované normatívnymi postojmi. „Zaujmout k něčemu, co lidé dělají, takový normativní postoj, znamená považovat některé z jejich činů za správné, a jiné za nesprávné. Co to přesně

znamená? Jestliže považujeme něco za správné, tak špatně neseme, že to tak není, a zpravidla to i dávame najevo. Normativní postoj se tedy často projevuje jistým ‚korektivním‘ chováním – na ty, kdo nedělají to, co považujeme za správné, máme tendenci se ‚dívat skrze prsty‘ případně je opravovat, nebo je dokonce přímo nějak trestat“ (s. 144). Potom sa vracia znovu k otázke o povahe významu a tvrdí, že naučiť sa jazyk znamená osvojiť si množstvo pravidiel, spomedzi ktorých sú mnohé inferenčné, konštatujú odvoditeľnosť, teda prepájajú používanie viet s užívaním iných viet. Zmysel je potom „vnorenosť“ do určitých praktík a príkladom zmyslu je prax udávania a vyžadovania dôvodov. Pomocou tejto praktiky sa dospelo k tej zmysluplnosti, ktorá je spojená s rozumom, pojмами a súdmi, čo nenachádzame u našich zvieracích bratrancov šimpanzov, s ktorými nás inak viaceré rudimentárne prejavy sociálnosti spájajú. Preto je neadekvátne pokladať vlastnosť produkovať symboly za nejakú primitívnu schopnosť, lebo práve toto treba objasniť. Peregrin tvrdí, že náš svet drží pokope normatívne lešenie a propozičný obsah dominujúci nášmu jazyku a rozumu sa rodí z určitej siete inferenčných pravidiel. Peregrin sa vyrovnáva aj s námietkou, že inferencializmus, ktorý postupuje od zmysluplných výrokov k zmysluplným výrokom, je kruh.

Na záver Peregrin formuluje možné cesty rozvíjania inferencializmu vzhľadom na vzťah k vede: ontogenéza pravidiel; jazyk a pravidlá; fylogenéza pravidiel (s. 174). Zároveň prízvukuje, že brandomovský inferencializmus je kompatibilný s empirickým výskumom, a vlastne sa v ňom nedá separovať jeho filozofická a empirická časť. Inferencializmus ukazuje, ako fungujú naša myseľ, jazyk a spoločnosť, naznačuje smery empirického skúmania tým, že poskytuje nástroje, aby sa s ich pomocou urobilo explicitným to, čo je nášmu konaniu implicitné. Tento aspekt nášho sveta bol vcelku zanedbávaný a nereflektovaný, ale výskumy kognitívnej psychológie, porovnávacej zoológie, evolučnej psychológie atď. znamenali obrat. „Zásadní role normativity v rámci našeho lidského údělu a všudepřítomnost norem a pravidel v lidských životech není jenom něčím, co jsme my filozofové dali dohromady, abychom přikrášlili realitu. Jsem přesvědčen, že tvoří hmatatelnou část toho, jak my lidé existujeme, takže je k máni pro empirické vědy, aby ji hledaly a rozebíraly“ (s. 182).

Hoci s niektorými, a pripustím, že veľmi sugestívnymi riešeniami otázok normativity sociálneho a pravidiel jazyka nemusíme súhlasiť a podliehať zvodom pragmatizmu, v každom smere ide nepochybne o zaujímavé dielo, lebo Peregrin je autor premýšľavý, sršiaci invenciou a erudíciou, s vyhraneným vlastným stanoviskom. Svoju pozíciu inferencializmu rozvíja na pozadí názorov Sellarsa, Rortyho, Quina, Davidsona, doplnených o empirické poznatky príslušných vedných disciplín. Je odporcom logickej sémantiky s jasnou preferenciou behaviorizmu. V tomto kontexte je zaujímavá aj jeho interpretácia o inferencializme v prácach klasickej analytickej filozofie (Frege, Carnap) (s. 152 – 156).

Vzhľadom na celkové zameranie knihy je namieste otázka, či vzostup človeka ako normatívneho tvora bol adaptáciou v zmysle darwinovskej evolúcie. Sú normatívne postoje, ktorým pripisuje takú relevantnosť, mentálne, a ako také sú tiež adaptáciami? Hoci využíva aj práce Michaela Tomasella, ktorý jasne deklaruje prítomnosť kolektívnej intencionality, takzvanej *shared intentionality*, *we-intentionality*, v tomto smere v knihe nenachádzam odobrenie tejto črty, u Tomasella podstatnej pre *homo sapiens*, práve naopak. Od vydania Darwinovej práce *O Pôvode človeka* z roku 1871 sa neprestáva diskutovať o genéze človeka, o tom, čo z nás robí tie bytosti, ktorým sme, teda disponujúce rozumom, pojmovým myslením, slobodou, morálkou, bytosti schopné generovať možné cesty svojho utvárania. Normativita je rozhodne dimenziou sociálnosti, ktorá hrá kľúčovú úlohu a je prednosťou Peregrinovej monografie v tom zmysle, že tento fenomén systematicky podrobuje skúmaniu a analyzuje ho z rozličných uhlov. Kniha a jej autor sú svetlým príkladom odbornej kompetentnosti, ktorá sa manifestuje vo viacerých smeroch.

Kniha určite nezapadne prachom a pozýva čitateľa, aj toho, ktorý práve nie je fanúšikom pragmatizmu, antireprezentacionalizmu, významu ako použitia, na cestu premýšľania o zásadných otázkach spätých s existenciou človeka, o tom, čo ho pozdvihlo z bezprostrednej ponorenosti do prírodného prostredia a narysovalo hranicu medzi ním a inými živočíchmi; tak v kontakte s analytickou a pragmatickou filozofiou, ako aj v kontakte s empirickou vedou. V tom spočíva podľa mojej mienky hlavná prednosť a prínos Peregrinovej poslednej knihy.

Tatiana Sedová

Príspevok vznikol v rámci projektu VEGA č. 2/0049/20 *K idei ľudských práv: koncepty, problémy, perspektívy*.

Tatiana Sedová
Filozofický ústav SAV
Klemensova 19
811 09 Bratislava
Slovenská republika
e-mail: filotana@savba.sk
ORCID-ID: <https://orcid.org/0000-0003-1888-9592>